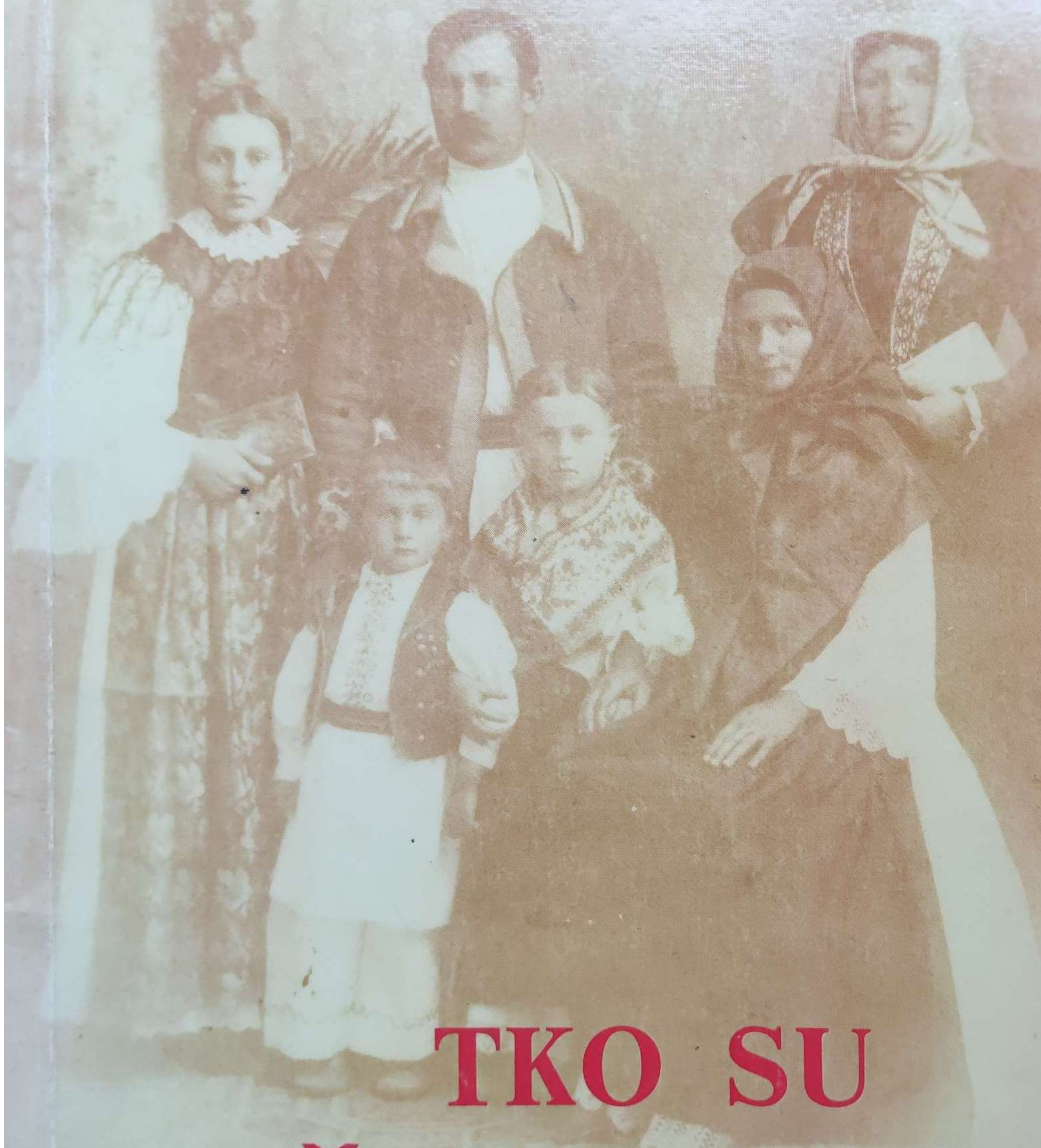
VLADIMIR REM

TKO SU ŠOKCI

VLADIMIR REM: TKO SU ŠOKCI?

MALI DUKAT

Biblioteka »MALI DUKAT«
knjiga 43

Urednik
MIRKO HUNJADI

Izdavač:
Slavonska naknada
»PRIVLAČICA« VINKOVCI

VLADIMIR REM

TKO SU ŠOKCI?

VINKOVCI, 1993.

ISPRAVCI

Na str. 8 u desetom retku odozgo umjesto riječi šoku treba pisati **šoka.**

Na str. 14 na početku sedamnaestog retka treba pisati **studiji.**

Na str. 26 u drugom stavku teksta umjesto Pavičić treba pisati **Pavičića.**

Na str. 34 u trinaestom retku treba pisati malim početnim slovom riječ **dopuštajući.** Na istoj stranici u četvrtom retku odozdo treba pisati **predan** (a ne predana).

Na str. 39 pretposljednji stavak treba završiti riječima: **još u 8. stoljeću** (a ne u 18. stoljeću).

Na str. 44 u devetom retku odozdo umjesto nom. jed. Slavonac treba stajati gen. množ. **Slavonaca.**

Ova knjiga, namijenjena širem čitateljstvu, priređena je od dijelova opsežnijeg rukopisa »Šokadija i Šokci«.

Najsrdačnije se zahvaljujem prof. Martinu Kaminskom na pomoći oko prikupljanja građe i literature, kao i na uputama i savjetima u radu.

Isto tako, dužnu zahvalnost iskazujem recenzentima rukopisa dr. Anti Sekuliću i prof. Stjepanu Krpanu.

Knjigu posvećujem supruzi Jasenki.

Autor

Na tragu pisanih izvora

O Šokcima u hrvatskoj historiografiji nije pisano, pa je to dakle još neistražena i neobrađena tema. Oni malobrojni povjesničari i publicisti koji su prilazili toj temi činili su to mahom nepotpuno i površno, više s etnografskih nego sa znanstveno-povijesnih stajališta.

Iznimku u tom pogledu čini pisanje Ante Sekulića i Stjepana Krpana. Prvi od spomenutih, pisac mnogih rasprava i djela o Bunjevcima i Šokcima u Vojvodini, u svojim je istraživanjima dopro dotle da je moguće govoriti o gotovo konačnim sintezama cjelokupne problematike bačkih Hrvata. Drugi je zaokupljen prošlošću i sadašnjošću naših manjina u susjednim zemljama koje, prema Krpanovim nalazima, ustrajno čuvaju svoj hrvatski (šokački ili bunjevački, svejedno) nacionalni identitet. U novije vrijeme ta pitanja problematizira i Juraj Lončarević, baveći se Hrvatima u Srijemu za koje osnovano tvrdi da nisu došljaci nego starosjedioci.

»Osobna karta« šokačkih Hrvata, u cjelini uzevši, ne samo da nije još temeljito izučena i napisana, nego su i povijesni izvori o tome obavijeni mnogim nepoznanicama, posebice u vezi s pitanjem pojavljivanja Šokaca na povijesnoj sceni. Jer, kao što nas ne mogu zadovoljiti uopćene konstatacije, poput onih da su Šokci »integralni dio hrvatstva, nastanjen prvobitno u Bosni« ili da je pojam Šokac »označavao prije svega narod koji se krsti šakom«, na današnjem stupnju razvoja povijesne znanosti ne mogu se bezrezervno prihvatiti niti promišljanja šokačke populacije u kontekstu istrošene dogme o seobi Slavena, pri čemu se zanemaruje autohtona komponenta u etnogenezi Hrvata.

Autori napisa i rasprava o Šokcima u mnogočemu se ne slažu, pa ni oko imena Šokci. Od Matije P. Katančića koji je još potkraj 18. stoljeća postavio tvrdnju da ta riječ ima svoj praizvor u jeziku starosjedilaca antičke Panonije, do onih koji misle da je etnik Šo-

kao evoluirao iz stranih fonema, odnosno iz nekih orijentalnih riječi, namnožila su se različita tumačenja. Dok jedni smatraju da je današnji oblik te riječi bio gotovo istovjetan u dalekoj prošlosti, u doturskom povijesnom razdoblju, drugi tvrde da do pojave toga naziva dolazi tek u doba Osmanlija, u vremenu prisilnog islamiziranja kršćanskog življa. Neki su opet pitanje šokačkog etnonima dovodili u vezu s Antima koje su Albanci navodno zvali Shqa (čita se ška), što su Hrvati preinačili prvo u šoku da bi se potom, dodatkom sufiksa -ac, razvio današnji oblik tog naziva.

Ove i slične prosudbe, naravno, s vremenom su morale otpasti bilo pred ispravnijim tumačenjem poznatih dokumenata, bilo pred nalazima koji su u međuvremenu otkriveni.

Nedvojbeno je, međutim, da su se Šokci udomaćili prvo u Slavoniji a potom izvan nje (Srijem, Baranja, Bačka, Banat). Da su najprikladnija staništa našli upravo u plodnoj ravnici između Ilove, Save, Drave i Dunava svjedoči, između ostalog, činjenica da se gotovo cijeli nizinski dio Slavonije s osloncem na Savu zove — Šokadija. To područje predstavljalo je, u drugom vremenskom razdoblju, tampon-zonu koja je branila hrvatski teritorij od Turaka.

Zemljišni pojas s Vinkovcima, Županjom, Slavonskim Brodom, Našicama i Đakovom, kao upravno-gospodarskim i kulturnim središtima tog dijela Slavonije, smatra se i danas uporištem šokaštva.

Kada je geografska odrednica Šokadija nastala, o tome pisanih i pouzdanih dokaza nema. Možemo, sa sigurnošću, reći samo to da se ovako imenovanje slavonske Posavine pojavljuje u književnosti na razmeđu 19. i 20. stoljeća, kada pisci s područja nekadašnje Vojne krajine unose šokačko nazivlje u svoja djela.

U djelima slavonskih prosvjetiteljskih pisaca (čiji je glavni eksponent u didaktičko-moralizatorskom pogledu bio Matija A. Reljković) ne nalazimo nazive Šokac, Šokadija, šokaštvo. Ti nazivi ulaze u stvaralaštvo autora koji se izravno nadovezuju na književnu liniju

Josipa Kozarca, a sintagmom »šokačka problematika« određuje se tematski specifikum unutar slavonskih dijagonala hrvatske književnosti.

Pisac koji »sa Mrtvim kapitalima počinje prvi da studira probleme Slavonije, slavonskog sela i slavonskog čovjeka« (citirali smo Josipa Bognera) nije literarno promovirao spomenute toponime, kako neupućeni tvrde. Ali je Josip Kozarac bio, nakon Reljkovića, prvi veliki pisac Slavonije koji se založio za vraćanje zemlji, uvjeren (kako će to u crtici »Tragom Josipa Kozarca« izreći Mara Švel) da »bez zemlje i nema šokaštva«.

Prije Kozarčevih »Mrtvih kapitala« objavio je Ilija Okrugić, pisac pučkih igrokaza, inače sklon etnologiji i folkloru, dramu »Šokica« (1884) s motivom ljubavi između katolkinje i pravoslavca. A. Jakov Ignjatović, najplodniji prozni srpski pisac 19. stoljeća, prikazao je u romanu »Patnica« (1888) i jednu šokačku djevojku iz Babine Grede. Nazivajući sjedište nekadašnje 6. graničarske kompanije »majdanom lepih Šokica«, Ignjatović je u tome svom socijalnom romanu dao niz zanimljivih i autentičnih opisa šokačke žene.

Tako, Okrugićeva »Šokica« označava, možemo reći, inauguraciju šokačkog nazivlja u hrvatskoj književnosti, dok u Ignjatovićevoj »Patnici« nalazimo prvi spomen šokačkog imena u srpskoj književnosti.

O porijeklu i prazavičaju Šokaca

Prvo znanstveno promišljanje o Šokcima poteklo je iz pera Valpovčanina Matije P. Katančića. Polazeći od gledišta da su Hrvati izravni potomci Ilira, pjesnik čuvenih »Jesenskih plodova« (1791) i autor niza etnolingvističkih rasprava (o jeziku drevnih Panonaca, o porijeklu panonskog imena i dr.), pisao je o ilirsko-panonskom porijeklu Šokaca. Naziv Šokac doveo je Katančić u vezu s planinom Succus, koja je u dalekoj prošlosti dijelila Tračane od naših starosjedilaca Ilira. Kako Ilire zovu tada Succi, otud Sukci i naposljetku Šokci.

O izumrlom antičkom plemenu Sukci pisat će i Ferdo Filipović, pripovjedač druge polovine 19. stolje-ća, rodom iz Velike Kopanice. Očito pod utjecajem Ka-tančićeve »ilirske teorije«, Ferdo Filipović u raspravi »Prasjedioci Slavonije« (1866) piše: »Vidivši Sukci, po svoj prilici, kako su njiovi srodnici Besi (Bjesi, štono Bosnu naseliše) izselili se, udariše njiovim tragom, te se razplodiše čak po našoj domovini«. Misleći u ovom slučaju na Slavoniju, dodaje: »A bili su također po Sre-mu, osobito pak po Banatu i Bačkoj naseljeni«, da bi potom zaključio: »Uspomena njiova traje još dan danas u riječi Šokci«.

A još prije Filipovića objavio je bosanski franjevac Ivan Frano Jukić svoj »Zemljopis i poviestni-cu Bosne« (1851), gdje o Šokcima ovako rasuđuje: »Po momu mnienju oni su morali ovamo doći iz Bugarske u ona vremena kad su se Bogomili počeli po Bosni širiti«. Ne otklanjajući pak Katančićevu tezu o Sukcima, taj pi-sac crkveno-povijesnih djela, inače redovnik samostana u Fojnici, i sam drži da u procesu odumiranja pradav-nog ilirskog plemena treba tražiti daleko porijeklo Šo-kaca koji su se, veli Jukić, »u Bosnu morali naseliti iz one zemlje«.

Na ovim tezama ne ćemo se duže zadržavati. Reći ćemo samo ono što je, čini nam se, najvažnije. Ne-dvojbeno je da o ilirskom kontinuitetu od prahistorije pa sve do doseljenja Hrvata na Balkanski poluotok, prema sadašnjim spoznajama, ne može biti govora i da u tim relacijama nije moguće objasniti fenomen šoka-štva niti pak utvrditi kada su se Šokci oblikovali kao osebujno etničko tkivo unutar hrvatskog nacionalnog bića. Oni su prepoznatljivi tek u relativno kasno vrijeme i u geografski skučenom prostoru, onda kada će se na-ći u orbiti Mađara, a potom Turaka.

Upravo mađarska i turska komponenta naj-prisutnije su u kompleksu pitanja oko šokačkog identi-teta. Tu u prvom redu mislimo na nastanak imena Šok-ci koje — to se jedino pouzdano zna — nije vezano uz teritorij Slavonije nego uz područje srednjovjekovne

Bosne. Naime, nasuprot brojnim dilemama koje se jav-ljaju kada je riječ o tome kako je i kada nastao taj na-ziv, neprijeporno je da su u Slavoniju, kao i druge kraje-ve u kojima danas žive, Šokci došli iz Bosne.

O kojoj i kakvoj Bosni je riječ u vezi sa Šok-cima?

Ne radi se ovdje o onoj »zemljici Bosni« o kojoj piše Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću, a ko-ja je bila smještena u uskom pojasu današnje sarajev-sko-zeničke kotline, oko izvora rijeke Bosne. Ta prvot-na Bosna nije identična onoj iz vremena bana Kulina, a da i ne govorimo o Bosni kralja Tvrtka I (koja se pro-stirala od Biograda do Boke i od Korčule do Save). U pitanju je osmanlijska Bosna, ona pod kojom podrazu-mijevamo glomazni Bosanski pašaluk (koji je obuhva-ćao i Liku, i prostirao se čak do Pakraca pa uz desnu obalu Save sve do Šapca i Novog Pazara).

Prvo zabilježeno spominjanje imena Šokci vezano je, dakle, uz Bosnu pod turskom vlašću.

Područje na kojemu su živjeli Šokci u Bosan-skom pašaluku opisao je Krunoslav Tkalac (u raspravi »Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava«, (1971) ovako: »Naselja Šokaca nastaju već kod Glamočkog pa se šire na Kupreško po-lje, te sjeverno do ušća Vrbasa u Savu. Na zapad se pružaju od donjeg toka rijeke Sane i Starog Majdana, do ušća Une u Savu. Naselja su od Kreševa u Fojnicu, Travnik, Lašvu, Zenicu, Vareš pa preko Olova na Tuzlu do Save«. Zabilježimo uz to, radi boljeg razumijevanja, da opisani predjeli leže nasuprot slavonskom dijelu Po-savine što je omeđen linijom Gradiška — Brod — Župa-nja.

To bi, znači, bio prazavičaj Šokaca. Taj ter-min valja uzeti uvjetno, zato što je riječ o hrvatskom katoličkom življu koji će iz srednjovjekovne Bosne pri-jeći u savsko-dravsko međurječje i Podunavlje, a ne o onom hrvatskom katoličkom pučanstvu koje od dose-ljenja Hrvata u današnju postojbinu, kao starosjedila-čki element, nastanjuje Slavoniju.

Držali smo potrebnim ovu činjenicu naglasiti da se ne bi stekao pogrešan sud kako je etničnost Šokaca, u cjelini uzevši, bosanske provenijencije, ili, jednostavnije rečeno, da su (svi) današnji Šokci porijeklom Bosanci.

Ali — znatnim dijelom oni to nesumnjivo jesu. Evo nekoliko podataka, posebice zanimljivih.

Relkovići (u književnosti se pisanje tog prezimena udomaćilo sa *lj*) došli su u Slavoniju kao prebjezi iz Bosne. Nastanili su se u Svinjaru (danas selo Davor). Stoljećima znano po svojim lađarima (nazivaju ga »slavonskom Kostrenom«), to selo novogradiške Posavine pročulo se tako i po piscu »Satira iliti divjeg čovika« koji se u njemu rodio 1732, kao sin Marije Despačević i Stipe Reljkovića, kapetana 8. Gradiške graničarske regimente.

Da šokački rod Ivakića, iz kojeg je potekao i poznati pisac »Inoče«, »Majstorice Ruže« i drugih djela iz života Šokadije, vuče porijeklo iz Bosne također se nedvojbeno zna. Dolazak te obitelji iz Varcar Vakufa ili Mrkonjić-Grada, kako se danas zove mjesto u kojemu su prije dva i pol stoljeća živjeli Ivakići, seže u 1740. godinu (Luka Ivakić s ženom Anom r. Matijašević doselio u Dalj). S vremenom se rod Ivakića proširio ((Otok, Vinkovci, Slakovci, Vukovar, Županja, Babina Greda).

U Pavičićevoj studiji »Porijeklo stanovništva vinkovačkog kraja«, (1971) nalazimo, između ostalog, podatak da preci Josipa i Ivana Kozarca doseljavaju u Vinkovce početkom 18. stoljeća, također iz Bosne. A poseban je kuriozum: prozvani su tako po mjestu Kozarac (nedaleko od Prijedora) odakle su došli.

Nesporna je međutim činjenica da se u 18. stoljeću pod pojmom Šokac mislilo isključivo na prebjege iz Bosne. Pa i sam Katančić, tvorac i promicatelj ilirske teorije o Hrvatima, nije sebe smatrao »čistim« Šokcem. Kako mu je otac bio rodom iz Kašada u južnoj Ugarskoj, učeni hrvatski latinist (u djelima na latinskom jeziku potpisivao se Mathias Petrus Katancius), držao je da on, njegov otac, »nije bio Šokac ponovac nego starohrvatski koljenović, kojemu se za rod znalo još od turskih vremena«.

Iako isprva presudan, tzv. bosanski faktor postupno je potiskivan, da bi se s vremenom i izgubio u vrtlogu višesmjernog doseljavanja. Ilustracije radi, uz rod Pavičića (kojemu pripada i Stjepan Pavičić, pisac spominjanih znanstvenih djela) došli su iz Like u Slavoniju i Biondići, a s njima i jedna obitelj iz Senja (koja je u Vinkovcima dobila prezime Senčić). I sam dakle lički prebjeg, Pavičić je, kako svjedoči Krunoslav Tkalac, isticao da je Šokac i »time se ponosio«.

Dvojbe oko šokačkog imena

Pojavljivanje imena Šokci nije moguće, bar zasad, tumačiti izvan okvira turske dominacije u Bosni. Šokce spominju turski defteri iz 17. stoljeća, a najstarija isprava potječe iz 1615. godine. To je ferman sultana Ahmeda I (prema muslimanskom kalendaru datiran 9. safera 1024), u kojemu taj osmanlijski vladar, nasljednik Mehmeda III, pučanstvo »latinske vjere« čija je »sljedba od vjere Srba, Grka i Vlaha sasvim različita« naziva Šokcima.

Turci upotrebljavaju naziv Šokci ne samo za katolike u Bosni nego i za starosjedilačko hrvatsko pučanstvo Zahumlja (ili Huma, kako se sve do sredine 15. stoljeća zvala Hercegovina koja je današnje ime stekla po hercegu Stjepanu Vukčiću, pa je u opticaju prvotno bio i naziv Hercegova zemlja).

Otkud ova pojava i zašto se u turskim ispravama prešućuje nacionalno nazivlje?

Povjesničar Ferdo Šišić piše: »Kad Turci osvojiše hrvatske zemlje, primiše mnogi plemići islam, a naročito u Bosni. Tako se žitelji počeše dijeliti u dva razreda: pravovjernike (muslimane) i nevjernike (raju, stado)«. U »Pregledu povijesti hrvatskog naroda« (1916) Šišić potom postavlja tvrdnju: »Kako Turci ne čine

razlike po krvi, jeziku i narodnosti uopće, već jedino po vjeri, počne se u našem narodu stvarati slično mišljenje, koje još i danas postoji, naime identificiraju se vjera i narodnost«.

I u novije vrijeme problematiziraju se ova pitanja, pa se tako, u vezi s upotrebom imena Šokci u krajevima pod turskom okupacijom, susrećemo s tvrdnjom: »Zauzevši Bosnu, turska vlast izuzima iz upotrebe ime jednog pokorenog naroda, jer u 'ostacima ostataka' ono i dalje postoji« (Krunoslav Tkalac). Piše se i o nazivu Šokac kao »sinonimu za Hrvate uopće i bilo gdje u dodiru sa Srbima« i da je »u dijelu Vojne krajine ovaj termin dominirao za Hrvata svud izuzev u Lici« (Ljudevit Vidaković).

Da se etimologija riječi Šokci »svakojako tumačila« zabilježio je Ferdo Šišić u svojoj povijesnoj tudiji »Franjo barun Trenk i njegovi panduri« (1900). Iz niza tumačenja izdvajamo, prvo, tezu prema kojoj se naziv Šokac razvio od talijanske riječi sciocco (pomahnitao, sulud). Tomu Ljubibratića, navodnog autora ove teze kojoj će se kasnije prikloniti i Vuk Karadžić, osporio je, kako bilježi Šišić, »neki Rumy«. On je pak, taj Rumy, naziv Šokac doveo u vezu s riječima skok ili uskok, i to zato što su »katolici od grčke crkve uskočili, a ova se riječ talijanskim pravopisom pisala schokacz što drugi, ne znajući pročitati, umjesto skokac čitahu šokac«.

Ferdo Šišić zastupao je mišljenje da porijeklo imena Šokci treba tražiti u turskim izvorima. Jer, po Šišiću, riječ Šokac je »samo ondje poznata gdje su Osmanlije vladali«. U prilog svojoj tezi Šišić zapisuje da je ovoj riječi »svrha neko religiozno obilježje, označuje naime čovjeka katolika, a baš u tom bili su Turci majstori«.

Unatoč opravdanim dvojbama oko utemeljenosti teorija o stranom porijeklu imena Šokac, ne mogu se bezrezervno podržati ni objašnjenja koja se zasnivaju na domaćoj leksičkoj podlozi. To vrijedi i za drugu varijantu Katančićeva htjenja da objasni naziv Šokac. Očito zaveden etimološkom analogijom, taj znanstvenik iz vremena prije procvata indoevropske lingvistike povezao je riječ Šokac s domaćom imenicom sok (od šljive, jer su Šokci proizvodili rakiju šljivovicu i obilno je pili), ali, kako će to ustvrditi Ljudevit Jonke, »bez prave etimološke veze«.

U narodnom predanju popularan je izvod: *šaka — šakac — šokac*, dakle onaj koji se krsti šakom, a ne sa tri prsta kao pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti. Već je Šišić za to tumačenje rekao da je »neispravno, jer bi tada oblik imao glasiti šakac, a toga nigdje i nikad nema niti je bilo«. Neki ga noviji autori ipak ne odbacuju. I Juraj Lončarević, kada se dotiče porijekla imena Šokac (»Hrvati u Srijemu«, 1990), sklon je tom izvodu »jer se prilikom formiranja toga naziva javljaju glasovne pojave svojstvene upravo našem jeziku«.

Tvrdnja da se Šokci tako zovu jer se krste šakom forsirana je u nekim edicijama namijenjenim širim slojevima pučanstva Slavonije (npr. u »Kalendaru slavonskom« koji u prvoj polovini 19. stoljeća izlazi u Osijeku).

To tumačenje, držim, prihvatljivo je samo u smislu pučkog kurioziteta.

U svjetlu povijesne zbilje

Još u 18. stoljeću zabilježio je Antun Kanižlić: »Kad Slavonci nikoju milost od Matije, kralja mađarskog, zaprosiše, on im mađarski u kratko odgovori: *Sok az* — kano da bi rekao: 'Mlogo je ovo', to jest mlogo prosite, i od onog vrimena ovo jim ime ostade«. Učeni Požežanin, isusovac i tvorac čuvenog spjeva o svetoj

Rožaliji zabilježio je to 1757. u predgovoru svom djelu »Primogući i sardce nadvladajući uzroci...« gdje je, osim toga, naveo da imenom Šokci »prid pedeset godina seljani bijahu nazvani«.

U jednom prikazu Slavonije na njemačkom jeziku (»Slavonien und zum Theil Croatien«, 1819, autor Csaplovics, Čaplović?) naziv Šokac protumačen je također na podlozi dviju spomenutih mađarskih riječi. To tumačenje (u prijevodu fra Ivana Frane Jukića) glasi ovako: »Po padnutju Bosne mnogi su biežali u magjarskim lađama u Ugarsku, i kad su ove preterpane bile, bojeći se da nebi potonule, Magjar bi viknuo: *Sok az* — to je mnogo, biva neterpaj više«.

Za Kanižlićevu i Čaplovićevu verziju karakteristično je da obje upućuju na isti vremenski okvir u kojemu je ta izvedenica nastala, a to je druga polovina 15. stoljeća (Matijaš Korvin, ugarsko-hrvatski kralj, vladao je od 1458. do 1490., a Bosna pada pod Turke 1463.). Što se, pak, tiče početka javne upotrebe imena Šokci na tlu Slavonije »prid pedeset godina«, kako zapisuje Kanižlić, to možemo dovesti u vezu s prvim pisanim dokumentom u kojemu se taj naziv službeno upotrebljava (»Conscriptio discrictus Diakovensis«, tj. Popis kotara Đakovo, 1702).

Na podlozi mađarskog jezika zasniva se i verzija koju je sredinom ovoga stoljeća zabilježio osječki povjesničar Josip Bösendorfer. U članku »Odakle ime Šokac?« (Osječki zbornik II-III, 1948) Bösendorfer piše:

»Iz historije znamo da je u sredovječnoj Bosni, južno od Save, Bela IV organizirao pograničnu oblast Soli (Salines), koja se protezala od Drine do Bosne i za kralja Matije Korvina postala banovina. Ova je oblast bila naseljena katolicima. Oblast Soli zvali su Mađari *Soi — bánsag*, banovina Soli (hrvatski so — mađarski šo). Sam slani rudnik zvali su Mađari *So-kut*. Kada su ispred turske invazije ondašnji katolici stali bježati na sjever, Mađari su te izbjeglice, prema kraju iz kojega

su došli, zvali *soiember*, ljudi iz oblasti Soli, a naši opet, identificirajući mjesto Šokut (So-kut) sa oblasti Šo (So), prozvali Šokutac, odakle je nastao Šokac«.

Vinkovački pisac i istraživač kulturnog nasljeđa Dionizije Švagelj u svom se jezikoslovno-komparativističkom napisu »Prilog objašnjenju etnika Šokac« (Ogledi br. 3, Vukovar 1960) osvrće, između ostalog, na njemačkog etimologa Friedricha Klugea, držeći zanimljivim njegovo tumačenje riječi *Schock*. Ta riječ bi, piše Švagelj, »upućivala na to da su Šokci dobili ime po grupi od 60 vojnika, koliko je iznosila jedna stražarska četa na savskoj granici u doba Vojne krajine«.

Zbirom činjenica, a dajući pritom posvemašnju prednost mađarskoj varijanti (utemeljenoj na riječima *Sok az*), možemo zaključiti da je povezivanje imena Šokac s nekom »turskom posprdnom riječi« (Šišićeva sintagma) neispravno, kao što su, s druge strane, pogrešni prilazi nazivu Vlah (ili Rac, što dolazi do mađarske riječi Rácz a označava Srbina) sa stajališta tobožnjeg pogrdnog značenja. Uopćeno, to znači da Šokac i Vlah (ili Rac), a tome možemo dodati i naziv Šijak (za stanovnike požeškog kraja) nisu nipošto nazivi koji obezvređuju pripadnike odnosnih etničkih skupina.

Jezikoslovac Petar Skok spominje (u zborniku »Slika Vojvodine u 18. veku«, Novi Sad 1939) izraze Šokci i Vlasi u suodnosu Hrvati i Srbi, odnosno katolici i pravoslovci, isključujući pritom svako pogrdno značenje tih riječi. Između ostalog, Skok piše: »U ovim krajevima pripadnici katoličke vere upotrebljavaju za sebe naziv Šokac i ne osećaju pri njegovoj upotrebi nikakvo vređanje«. Analogno tome, ni naziv Vlah nije pogrdna pučka uzrečica za Srbe, kako neki misle. Taj naziv ima svoj pradavni izvor (Rimljani su imenom Volcae, a Germani Walhos nazivali Kelte), udomaćen je i u poljskom jeziku (Wlochy, za Talijane), a kod nas je sačuvan i kao stara oznaka jadranskih otočana za stanovnike s kopna. Turci su Vlasima nazivali sve kršćane

okupiranih krajeva, pa tako i u književnosti dolazi do upotrebe tog naziva u navedenom označju (npr. u Gundulićevu epu »Osman« i Mažuranićevu spjevu »Smrt Smail-age Čengića«).

Kao instrument diferencijacije između Hrvata i Srba nazivi Šokac i Vlah nisu održivi, premda je ta teza prisutna u nekih autora (onih koji nisu još apsorbirali činjenicu da je starosjedilačko vlaško pučanstvo na Balkanu pripadalo katoličanstvu za razliku od doseljenih pravoslavnih Vlaha koji su se pretopili u srpski element). Ako je i bilo pojava ovakve diferencijacije, uzroke podjelama na toj osnovi valja pronalaziti u primitivnom shvaćanju, a ne u povijesnoj zbilji.

Seobe iz vjerskih razloga

Povijesna događanja u prazavičaju današnjih Šokaca, u razdoblju od bana Kulina i pojave bogumilstva u Bosni na razmeđu 12. i 13. stoljeća do pada Bosne (1463) i Hercegovine (1482), onaj su dio prošlosti Herceg-Bosne o kojemu se može govoriti sa sigurnošću, dok je razdoblje od pojavljivanja Turaka (u istočnu Bosnu Turci upadaju već potkraj 14. stoljeća) do sloma njihove vlasti u Bosni i Hercegovini (1878) prekriveno mnogim nepoznanicama.

Kršćani, a među njima i Šokci, u vrtlogu su dramatičnih zbivanja pod Turcima, čija su pustošenja, pljačke i teror prisutni na teritoriju bosanske države i prije 1463. kada u velikom ratnom pohodu dolazi u Bosnu sultan Mehmed II, osvajač Carigrada.

U novije vrijeme nailazimo na teze pomoću kojih se počeci iseljavanja Šokaca iz Bosne dovode u korelaciju s pojavom bogumilstva. Ova tumačenja svode se na to da je širenje bogumilske vjerske sekte potaklo katoličko stanovništvo doturske Bosne da počne napuštati svoj stari zavičaj još prije osmanlijske okupacije.

Prema onome kako naznačeno pitanje problematizira Krunoslav Tkalac (»Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava«, 1971), do šokačkih migracija u 11. i 12. stoljeću dolazi »iz vjerskih razloga, a to su bogumili«. Ti prebjezi, koje će kasnije, tokom njihovih učestalih seoba, neki istraživači raspoznavati kao Šokce već po tome što se njihova etnička pripadnost »vidi iz njihovih narodnih pjesama« (Josef Stitzl), nastanjuju dotad nenapučene hatare uz lijevu obalu Save od Županje do istočnog Srijema.

Iz pera više autora publicirane su i teze o jakom infiltriranju bogumilske hereze unutar katoličkog življa u Bosni. Koliko duboko je bogumilstvo prodrlo u njihov život i koliko su se oni suživjeli s tim iskrivljenim kršćanskim učenjem, ne znamo pouzdano jer o tome još uvijek nema dovoljno realnih i meritornih procjena. Nesporno je, međutim, da se bogumilstvo proširilo i među katoličkim pučanstvom i da je nemali broj bogumila uzmicao pred Turcima zajedno sa svojim katoličkim (i pravoslavnim) sunarodnjacima.

Što se tiče islama (ili muhamedanske religije, po njezinu osnivaču Muhamedu iz 7. soljeća) i islamizacije u Bosni, o tome postoje brojne rasprave, pa i kontroverzne.

Po jednoj grupi autora, Turci su u osvojenoj Bosni provodili islamizaciju kršćana (istočnog i zapadnog obreda, pa i bogumila) brzim i nasilnim putem. Drugi smatraju da je to bio dugotrajniji proces i da je prelaženje na islam ovisilo »o samoosjećanju«. Toma Čubelić, posebno interesantan po tezi da su bogumili prouzročili slom bosanske države, o islamizaciji piše kao masovnoj pojavi kakvu »ne susrećemo ni u jednoj od naših zemalja«. Ćiril Petešić, obrazlažući temeljna stajališta Kurana (npr. »U vjeri nema prisiljavanja«) tvrdi: »Islamizacija u Bosni tekla je postupno i, može se reći, u načelu — bez prisiljavanja!« Ovo zaključivanje oslonjeno je na povelju *Ahdnamu* kojom je Mehmed II, osvojivši Bosnu, zajamčio bosanskim franjevcima i njihovim vjernicima slobodu vjeroispovijesti.

Bilo kako bilo, nameće se pitanje: što se nakon pada Bosne dogodilo sa Šokcima?

Unatoč ukazu Mehmeda II uslijedili su masovni prijelazi kršćanskog stanovništva Bosne na islam. Bogumili iako »simpatizeri pa gdjekada i saveznici Turaka«, u valovima islamizacije »doživljuju nagli pad i konačni nestanak«. Taj podatak iščitavamo u »Općem šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji« (1975). Njihov nestanak s historijske scene objašnjava se »prelijevanjem u muslimansku vjeru«.

Šokci, dakako, imaju istu sudbinu. Tako je u »Ljetopisu franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjeski« (1925) zabilježeno da je već neposredno nakon pada Jajca, prijestolnice bosanskih kraljeva, na islam prešlo četrdesetak tisuća Šokaca, pripadnika bogumilske hereze.

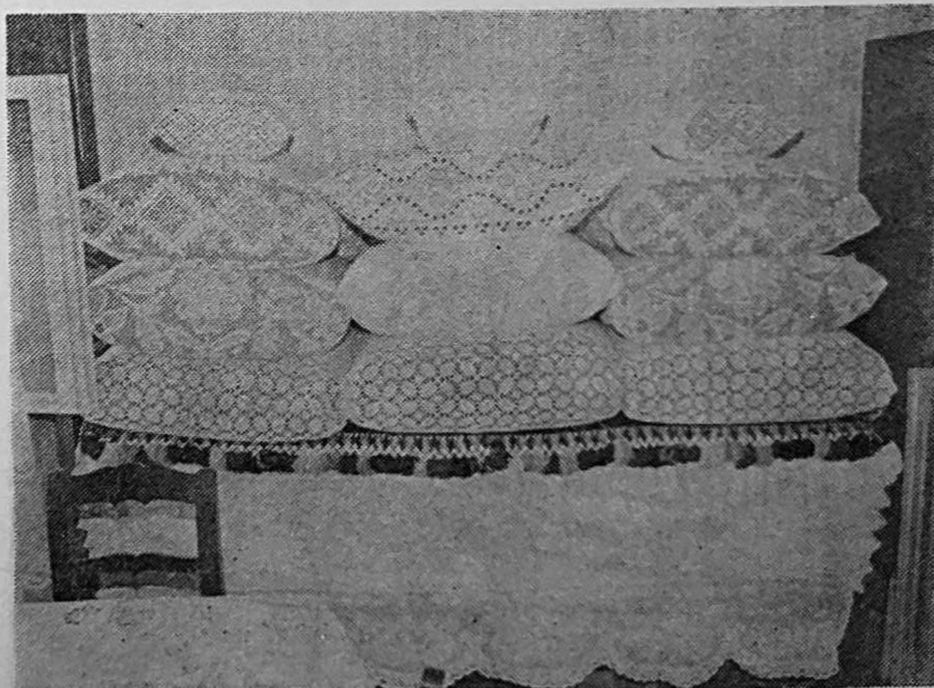
Osim razloga gospodarsko-pravne prirode koji koji su poticali kršćane da prelaze na islam (oslobađanje od harača, stjecanje sigurnijeg društvenog i državnog statusa), važnu ulogu u tom pogledu odigrale su i vanjske okolnosti, npr. težak poraz hrvatskih četa pod banom Derenčinom na Krbavskom polju (1493) i ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika II kod Mohača (1526), nakon čega se militaristička nadmoć Osmanlijskog carstva intenzivira.

Valovi islamizacije snažni su naročito tokom 16. stoljeća. Prema pisanju islamskog teologa Mehmeda Handžića (»Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana«, 1940) islamizacija se odvijala u trima fazama: 1516—1526. 1540—1552, te 1560—1564.

Usporedimo li spomenuta razdoblja islamizacije u Bosni s tadašnjim prilikama u Slavoniji, suočit ćemo se s pojavom učestalog doseljavanja bosanskog življa u ove krajeve.

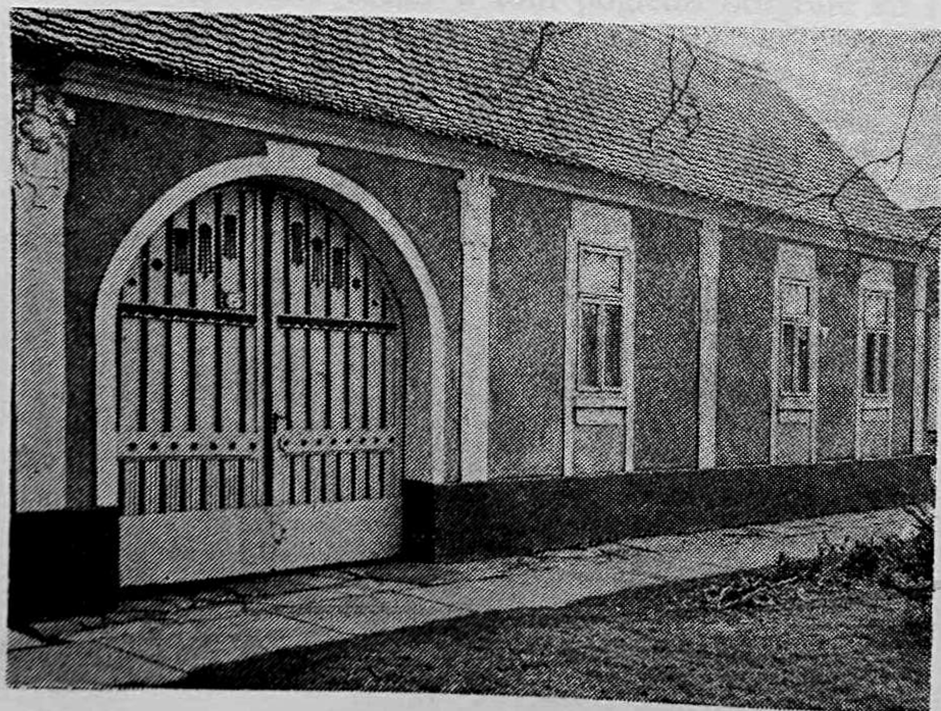
Povijesni izvori pokazuju da su presudnu ulogu u seobama katolika iz Bosne odigrali franjevci, kao organizatori i predvodnici iseljavanja.

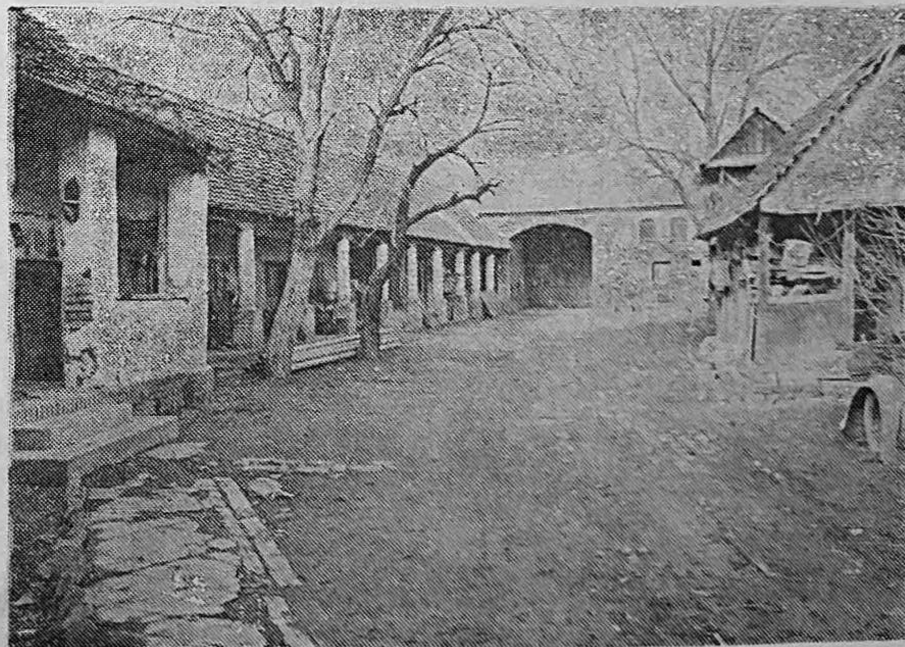

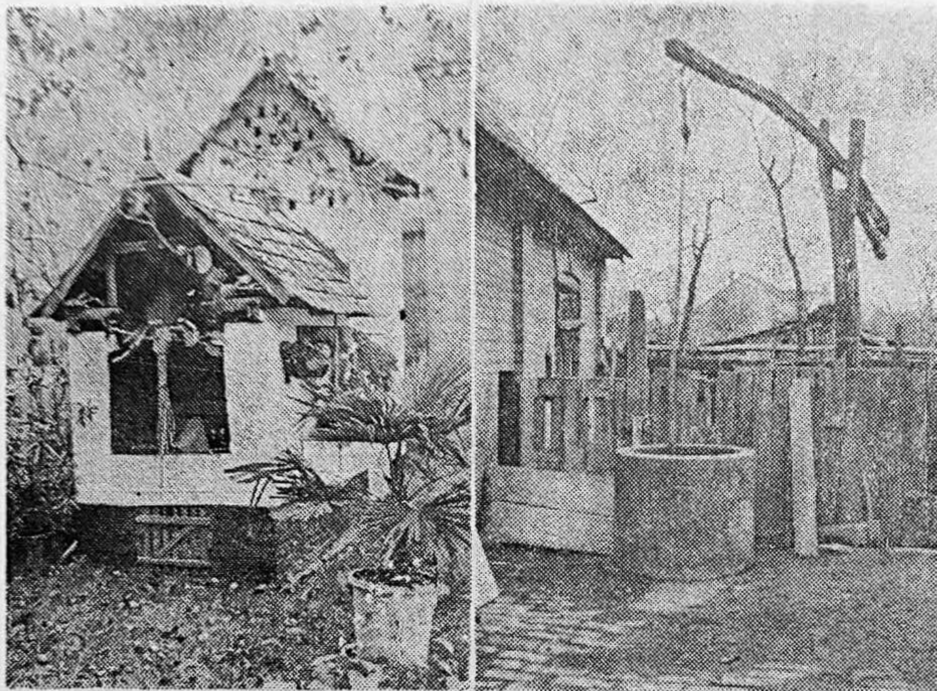

Fotografije: Martin Grgurovac

U Slavoniji, napučenoj Hrvatima više stoljeća prije invazije izbjeglica iz Bosne, dolazi do njihova prirodnog stapanja i izjednačivanja sa starosjediocima. Oni apsorbiraju ne samo oblike života i zanimanja domaćeg stanovništva, već preuzimaju i njihove običaje, pjesme i nošnju. Integracija se, što nije beznačajno, očitavala i putem zajedničkog (ikavskog) govora i istovjetnog konfesionalnog (katoličkog) znamenja.

Nova naselja, novi naraštaj

Seobe Šokaca dosežu vrhunac u posljednja dva desetljeća 17. stoljeća. A, znamo, to je vrijeme kada svjetlo polumjeseca počinje tamnjeti. Osmanlije doživljavaju teške poraze: prvo pod Bečom 1683. pa kod Slankamena u Srijemu 1961. i napokon kod Sente na Tisi 1697.

Početkom razdoblja što teče od osmanlijskog vojničkog debakla pod zidinama Beča, mase katoličkog življa iz Modriče i okolnih sela, prešavši kod Šamca Savu, nastanjuju Kopanicu. Kada piše o šokačkim seobama za vrijeme austro-turskog rata od 1683. do 1699, Krunoslav Tkalac bilježi i podatak o doseljenju stotinjak tisuća Šokaca iz Dubočca, Majevca, Sočanice, Zablaća te iz okolice Dervente i iz usorskog kraja (1686) u oslobođene krajeve Slavonije.

Velika seoba zabilježena je u povijesnim analima 1697. kada u Bosnu, sve do Sarajeva, prodire austrijska vojska pod zapovjedništvom princa Eugena Savojskog. Iselilo je tada oko četrdeset tisuća kršćana. Taj događaj opjevao je jedan od najpoznatijih hrvatskih prosvjetiteljskih pisaca, Andrija Kačić Miošić, u svom popularnom djelu »Razgovor ugodni naroda slovinskoga« (1756):

Koliko je pusto Sarajevo,
Šeher bijeli gnizdo trgovačko,
Svega ga je Princip osvojio,
Sa četiri strane užegao.

Vojska mu se u skerlet obuče,
Sve bogatstvo iz njega izvuče,
Pak se vrati k ravnoj Slavoniji
Pivajući konje igrajući.
Tad kršćani mnogi iskočiše,
Silenoga cara odbigoše.
U Brodu se namistiše jedni,
U Sibinju i selu Kobašu,
U Požegu drugi otidoše,
Te pošešku varoš naseliše.

Bosanski prebjezi tada u velikim skupinama dolaze i u Valpovštinu, gdje uz Dravu i njezinu pritoku Karašicu podižu svoja naselja. U toj plodnoj ravnici, s Valpovom i Belišćem kao središtima, poljodjelstvo im postaje glavnim izvorom života. Isti je slučaj s predjelima oko Orahovice, za razliku od donjomiholjačkog kraja, otprije poznatog po trgovačko-obrtničkim zanimanjima, te od Đakovštine i Baranje gdje se uz ratarske kulture razvija i vinogradarstvo.

Masovnim dolascima prebjega iz Bosne posebice su u tom razdoblju zahvaćeni našički i đakovački kraj, dakle područja u koja se locira i prva javna upotreba imena Šokci na tlu Slavonije. Prema istraživanju Stjepana Pavičić (»Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, 1953) doseljavanje Šokaca otpočinje u Đakovštini još prije pojave Turaka, a Mirko Marković je (u raspravi »Đakovo i Đakovština«, 1976) zabilježio da su »bošnjački uskoci (skokci, Šokci) useljavali pomalo u đakovačka sela kroz čitavo predtursko razdoblje«.

Usporedo, pak, s katoličkim doseljenicima pristigao je i pravoslavni živalj, mahom iz istočne Bosne. O tome, primjerice, svjedoči zapis o selu Podgorje (u »Popisu Đakovštine« iz 1702), u kojemu se kaže da njegovi stanovnici »svi jesu rišćani grčaskoga zakona i vire, koji prid trimi godišti dojdoše iz Bosne i misto zauzeše«. Srpski živalj nastanjuje i sela: Beketinci, Čenkovo, Hrkanovci, Svetoblažje, Paučje i Vučevci.

Još prije snažnog priliva Šokaca (mahom iz okolice Srebrenice) potkraj 17. stoljeća Baranja je bila, uz Hrvate i Mađare, napučena i Srbima. Broj Srba u toj ravnici na sutoku Drave i Dunava naročito se uvećao 1690. g. za velike seobe pod vodstvom Arsenija Čarnojevića, te neposredno nakon izgona Turaka kada u Baranju stižu Srbi s Kosova i Metohije.

Što se Srijema tiče, prvo ćemo spomenuti da je turska vojska, pod komandom Sulejmana II, ušla u nj poslije zauzeća Beograda (1512). Najprije su pale tvrđave Zemun, Mitrovica, Kupinovo i Slankamen, a 1526. osvojen je i Petrovaradin. Tako je počelo razdoblje turske vlasti u Srijemu, dugo dva stoljeća.

Premda u ovom razdoblju nisu zabilježene veće unutrašnje migracije, u prethodnom periodu, onome koji počinje nakon pada Bosne pod Turke, mnoštvo Šokaca naselilo je, osim Slavonije, i istočni Srijem.

U djelu »Šuma i Šokci« Mare Švel-Gamiršek (ta zbirka pripovijedaka »najšokačkije« spisateljice izašla je 1940) nalazimo ovakav opis naseljavanja istočnog Srijema i Slavonije: »Bitkom kod Slankamena 19. VIII. 1691. u kojoj je Ludovik Badenski potukao Mustafu Köprölija (Čuprilića, op. V. R.), bijaše Slavonija potpuno oslobođena (. . .) Sad je granica između kršćana i Turaka bila Sava, a uz obalu Save sterale su se šume. Osim Otoka i Morovića nije bilo većih naselja, a naseljavali su se u te poludivlje krajeve Bosanci. U Bosni je još vladao Turčin, pa tko mu se nije htio pokoriti, ili se je ogriješio čime o zakon, prebjegao bi u Slavoniju. Tako su nastajala naselja, a poslije sela, i u njima novi naraštaj — Šokci«.

Osim područja što se protežu od Županje uzvodno Savom do Broda i, otprilike, do sela Davor (nekadašnji Svinjar) u novogradiškoj Posavini, šokačkim je migracijama najviše bilo zahvaćeno porječje Bosuta. Dakle — vinkovački kraj koji će u 18. stoljeću postati bazom protuturskog obrambenog pojasa nazvanog Vojna krajina ***(Militärgrenze)***.

Šokci tada postaju čuvari granice prema Turskoj Bosni, graničari.

Teritorij s trima graničarskim pukovnijama: brodskom, gradiškom i petrovaradinskom (nazvanim tako po tvrđavama tog područja) opisao je Rudolf Horvat (u djelu »Slavonija« I, 1936) kao »žive vojarne, koje će u slučaju rata davati potrebit broj vojnika«, a publicist Ivan Tomac (»Slavonija u Vojnoj krajini«, 1967) nazvao je Posavinu tog doba »velikom kasarnom sa grubom soldačkom disciplinom i vojničkom vlašću«.

Bila je to, kako je narod govorio, »vlada sablje«. Iz toga je vremena do danas sačuvana i izreka: »Krajina — krvava haljina«.

Uz područje Vojne krajine, točnije uz srednji i istočni dio slavonskog graničarskog pojasa, vezani su nastanak i upotreba imena Šokadija.

Kako su Vinkovci postali »prijestolnicom Šokadije«

Jezično-književni i geografski pojam termina Šokadija, premda su izričajno isti i pišu se jednako, različitog su sadržaja. Zbirna imenica Šokadija vezana je uz tzv. ljudski faktor: označava veću ili manju skupinu Šokaca, ili šokačko stanovništvo uopće, dok se pod geografskim pojmom Šokadije podrazumijeva područje koje nastanjuju Šokci unutar teritorija današnje Slavonije.

Rekli smo današnje Slavonije, jer se u ranom srednjem vijeku naziv Slavonija (lat. *Sclavonia)* odnosio na sve zemlje Balkanskog poluotoka. Analogno tom topografskom označju, i Hrvati koji poslije velikih seoba naseljavaju Panonsku nizinu zovu se *Sclavi*, u slavenskoj verziji Slovinci, pa je tako i za Slavoniju u opticaju bio naziv Slovinje. Sintagma »Slovinci katoličkog zakona«, pri čemu se misli na starosjedilačko hrvatsko

stanovništvo Slavonije, pojavit će se i u nekim javnim ispravama postturskog doba (npr. u »Popisu kotara Đakovo«, zvanom još i »Popisom Đakovštine«, iz 1702). O tome će više riječi biti poslije.

U vezi s dvoznačnim refleksom naziva Šokadija evo nekoliko primjera.

Opisujući Vinkovce (u studiji »Književni rad Josipa Kozarca«, 1907), Joza Ivakić kaže da u toj graničarskoj varoši »uz pustu Šokadiju imade čitav sokak Švaba«. A suvremeni hrvatski pjesnik Miroslav S. Mađer ispisuje (u pjesmi »Pjevat će Slavonija«) i ove stihove:

Pjevaj majko ratara i bekrija
pjesmu onu što nam život vara.
Konje vrane kad osedla Šokadija
vrisne pjesma od plamena i žara.

U primjerima koje smo naveli termin Šokadija označava stanovništvo (ljude, a ne područje). Kao zbirna imenica upotrebljava se taj termin i u narodnoj pjesmi, poskočicama i napjevima u kolu:

Kad zaigra pusta Šokadija
pod njima se i zemlja uvija.

Književnik Ante Kovač je (u prikazu Ivakićeve drame »Inoče«, 1919) napisao da je u tome djelu »zahvaćen komad Šokadije, ostajući dokument jednog vremena i jednog života vrijednog čuvanja i voljenja, pogotovo kad se danas takva Šokadija gubi, razodijeva i rastače«. A pjesnik »Šokačkih varijacija« Vladimir Kovačić je (u napisu »Hrvatski Bora Stanković«, 1954) stvaralački interes Ivana Kozarca sveo na konstataciju da je pisac »Slavonske krvi« i »Đuke Begovića« opisivao život i probleme »svoje Šokadije, kako se naziva onaj dio Slavonije od Broda i Đakova do Osijeka, Vinkovaca i Županje«.

Ovdje je, očito, riječ o Šokadiji kao geografskom pojmu.

A taj pojam će upravo Ante Kovač, autor zbirke »Milovanje u pjesmi i prozi«, inače rodom iz Vrbanje, ovako objasniti: »Šokadija — od Vinkovaca do Broda, od Vinkovaca prema Brčkom«. Ivan Kozarac, Josip Kosor i drugi pisci koje Kovač spominje (u prikazu Ivakićeva romana »Kapelan«, 1919) taj kraj »učiniše poznatim kao Šenoa Zagreb, Đalski Zagorje, Budisavljević Liku, Veselinović Mačvu«.

Slično je pisao i Julije Benešić. Vrednujući stvaralaštvo plejade pisaca iza Josipa Kozarca, Iločanin Benešić prosuđuje da je riječ o knjigama »od jedne fele jer govore o istom, sve su o Slavoniji, i to baš onom njezinom dijelu što se pruža na jugu Fruškoj gori prema Savi, pa u smjeru od Vinkovaca do Županje«. Književni kritičar i jezikoslovac Benešić ustvrdio je (u osvrtu na Ivakićevu knjigu »Selo i varoš«, 1913) da »literarna Slavonija zapravo i nije ona što je pod geografskim pojmom zamišljamo, pogotovo ne ona iz Požeške kotline i osječke okolice«. Po Benešiću, Šokadija je »zapravo samo jedan dio stare Granice i ravni Srijem«.

U djelima hrvatskih pisaca iz Slavonije opisi Šokadije kreću se, kako već iz ovih primjera vidimo, u vojnokrajiškim okvirima, u najužem smislu onima koje povijesna znanost označava područjem 7. Brodske graničarske pješadijske pukovnije. Ova pukovnija (*Brooder Gränz—Infanterie Regiment Nr. 7*) obuhvaćala je stotinjak sela Brodskog Posavlja i Bosutske nizine, a bila je podijeljena na 12 kompanija (četa), stacioniranih u ovim mjestima: Podvinje, Trnjani, Garčin, Andrijevci, Sikirevci, Babina Greda, Ivankovo, Cerna, Vinkovci, Nijemci, Županja, Drenovci.

Zapovjedništvo pukovnije bilo je u Vinkovcima, gdje se nalazilo i sjedište Slavonske brigade pod čijim nadzorom je bila cijela slavonsko-srijemska granica. Nakon ukinuća Vojne krajine i sjedinjenja Slavonije s banskom Hrvatskom potkraj 19. stoljeća, Vinkovci su sjedište Brodske imovine općine (koja je imala u vlasništvu šume na području bivše Krajine). Zahvaljući tim okolnostima, dotad mala varoš na Bosutu (tek 1920. Vinkovci će biti proglašeni gradom) postala je glavni punkt istočne i srednje Slavonije, ne samo u vojno-upravnom već i u gospodarskom, trgovačkom, prometnom i kulturnom pogledu.

Otuda i naziv »prijestolnica Šokadije«, koji će na razinu javne komunikacije uzdignuti upravo pisci šokačke provenijencije. Tako npr. književni povjesničar Josip Bogner, kada govori o slavonskim piscima u liniji od dvojice Kozaraca i Nikole Tordinca do Živka Bertića i Joze Ivakića (1930), ističe u prvi plan njihovu vezu s »onim malim krajem oko Vinkovaca i Broda do Županje i Srijema«, a svoje prosudbe završava iskazom da je taj kraj »više i opravdanije poznat pod imenom bogate, puste i obijesne Šokadije, s prijestolnicom u Vinkovcima«.

Zašto je Brod nazvan »vratima Bosne«

Svi današnji slavonski gradovi i naselja baština su srednjovjekovlja.

Ime Osijek zapisano je 1196. u povelji ugarsko-hrvatskog kralja Emerika. Bivša rimska Mursa mađarski se zove Eszek, a ima značajke trgovišta i luke s razgranatim i bujnim prometom. Najstariji zapis o Slavonskoj Požegi (naselje Incerum u sklopu rimske Panonije) seže u 1210. godinu (Požeška županija), odnosno 1227. kada se spominje »castrum de Posega«, tj. tvrđava koja je imala ulogu uporišta u borbi protiv bogumilstva što se širilo iz Bosne. Našice se prvi put spominju 1229. kao kraljevski posjed pod imenom Neksche, Vukovar 1231. kada mjesto Vukovo dobiva od hercega Kolomana »gradsko pravo«, Đakovo (rimska Certissa) 1239. kao srednjovjekovno crkveno središte Dyaco. Ilok, s utvrdom koja je u antici nosila naziv Cuccium i služila rimskim osvajačima za nadziranje granice na Dunavu, javlja se u pisanim dokumentima 1346. pod imenom

Wylak, a u posjedu je knezova Iločkih, jedne od najstarijih feudalnih obitelji u našim krajevima prije dolaska Turaka. Na mjestu gdje je nekad stajao rimski Iovalium, oko 1397. postoji Valpovo kao posjed mađarske velikaške obitelji Solyagy.

O Županji sve do 1554. nema pisanih izvora. U vezi s naznačenom godinom spominje se u povijesnim izvorima naselje Županje Blato, a ime Županja (zacijelo izvedenica od riječi župan) izlazi na povijesnu pozornicu tek u 18. stoljeću (naziv Županje Blato posljednji put je zapisan 1729. u jednoj ispravi pečujske biskupije).

Što se Nove Gradiške tiče, austrijske vlasti podigle su je 1748. kao sjedište 8. graničarske pješadijske pukovnije. Tada se zove Friedrichdorf (prema imenu zapovjednika te pukovnije Friedricha Schmidta, inicijatora gradnje), a od 1750. naziva se sadašnjim imenom. Otud je Nova Gradiška najmlađi grad u Slavoniji.

Nekadašnji antički gradovi Cibalae i Marsonia spominju se kao slavenska naselja Vinkovci i Brod u različitim razdobljima srednjeg vijeka.

Ime Vinkovci (na području toga grada nalazilo se u srednjovjekovlju naselje Palina, koje se u dotursko doba naziva i Sveti Ilija) prvi puta se spominje 1483. Tu godinu je kao prvi spomen Vinkovaca unio povjesničar Matija Mesić u svoju studiju »Pleme Berislavića« (1869.). Govoreći o »umnoženju imanja« brodskih feudalaca, Mesić u popisu naselja koja u to vrijeme pripadaju toj velikaškoj obitelji navodi Vinkovce, Mikanovce i Nijemce. Kako bilježi Vjekoslav Klaić u svom djelu »Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati« (1880), naselje se tada zove Winkovacz.

Prema Jovanu Georgeviću, naziv Vinko (ne Sveti Vinko) za naselje na okuci Bosuta zapisao je 1560. flamanski geograf Gerhard Kremer, inače poznat po tome što je prvi konstruirao kartu svijeta.

A otkud ime Vinkovci?

Prvo i najstarije tumačenje tog naziva potječe iz 18. stoljeća. Matija P. Katančić, jedan od najobrazovanijih pisaca s ovih naših slavonskih strana nakon izgona Turaka, tvrdio je da je ime Vinkovci nastalo prema riječi vino (jer se u vinkovačkom kraju još u starom vijeku uzgajala vinova loza). Noviji znanstvenici (npr. Stjepan Schulzer i Petar Skok) drže da to ime potječe od imena crkve posvećene sv. Vinku.

Ime Brod zapisano je prvi put 1244. u povelji kralja Bele IV. U toj ispravi, naime, spominje se *villa Broid*, što je ključni dokaz o postojanju naselja pod tim imenom još u 13. stoljeću, pa se i u recentnim prikazima prošlosti Broda polazi od toga dokumenta. Ovom poveljom poklanjaju se biskupiji đakovačkoj posjedi oko Broda. U njoj se govori o utvrdi opkopanoj šančevima *(fossata qui dicitur Broid)*, što upućuje na zaključak da je Brod tog doba bio naselje u neposrednoj blizini utvrde koja je imala obrambenu funkciju. U kraljevskoj povelji-darovnici, osim toga, spominje se ban Borić *(generationis Borich bani Thumicza vocata)* čiji će potomci — kao moćni feudalci Berislavići iz loze Grabarski gospodariti Brodom sve do dolaska Turaka.

Što se naziva Brod tiče (atribut »slavonski« javlja se tek u prvoj polovini ovoga stoljeća), u dotursko doba pisalo se jednostavno Brod, za osmanlijske uprave Brohod (jer Turci umeću u naše riječi slovo h i tamo gdje ono uopće nije potrebno), a za Vojne krajine Brood.

Naziv Brod je, najvjerojatnije, izveden od riječi prohod, tj. prijelaz, a u nas se i za skelu kaže brod, kao i prud po kojemu se može prijeći preko neke vode.

U dotursko doba pod vlašću feudalaca Berislavića, gospodara Broda s ove strane Save, nalazilo se i područje oko današnjeg Bosanskog Broda. Zbog toga su se oba današnja Broda u ranom srednjem vijeku

nazivala jednim imenom — Berislavića Brod. Strateška važnost ove simbioze proizlazila je iz zemljišnog položaja ovih naselja prislonjenih uz Savu, jer se na tome mjestu spajala Slavonija s Bosnom. Ovakvo značenje Berislavićevog Broda trajat će tijekom cijeloga srednjovjekovlja, pod turskom pa i austrijskom okupacijom.

U borbama s nezaustavljivom osmanlijskom silom Brod je, s obzirom na opisane okolnosti, imao značajnu vojno-stratešku ulogu. Izvori iz 16. stoljeća spominju da je tadašnji gospodar Broda Stjepan Berislavić (potomak istoimenog brodskog vlastodršca iz 13. stoljeća) šurovao s Turcima, Dopuštajući im da preko njegovih posjeda prodiru iz Bosne u Slavoniju radi haranja i pljačke. Povijesno je utvrđeno da je taj posljednji despot Brodskog Posavlja svoju izdaju platio vlastitom glavom. A pošto su Turci osvojili Berislavićev grad bez borbe, moguće je reći (analogija s Ključem na rijeci Sani gdje se bosanski kralj Stjepan Tomašević predao Turcima) da je i Brod na Savi »šaptom pao«.

Za turske uprave najvažnije uporište Požeškoga sandžaka, Brod na razmeđu 17. i 18. stoljeća postaje jedna od glavnih austrijskih ratnih baza za obranu od Turaka. Kako je granica na Savi zahtijevala čvrsto osiguranje, u vezi s njezinom obrambenom funkcijom a i zbog aspiracija za osvajanjem cijele Bosne, Austrija gradi u Brodu novu, veliku tvrđavu. Dotadašnja utvrda na ušću Mrsunje i Glogovice u Savu (zvala se Vukovac »valjda po komu banu ili knezu imenom Vuk« — zapisat će Ignjat A. Brlić, 1885) bila je u borbama za oslobođenje od Turaka uništena.

Brodski festung (građen od 1722. do 1739. odnosno 1741. kada je svečano predana austrijskoj vojsci na upotrebu) svojom će funkcijom dati novu dimenziju nazivu »vrata Bosne« što ga Brod još od doturskog doba nosi.

Upotreba šokačkog nazivlja

Premda je u radovima nekih autora zabilježeno da se šokačko nazivlje upotrebljava u Slavoniji još u prvoj polovini 17. stoljeća (za stanovnike oko Našica, 1633), osloniti se sa sigurnošću možemo, jedino, na već spominjani »Popis Đakovštine« s početka 18. stoljeća.

U »Popisu Đakovštine« iz 1702. (koji je 1725. s latinskog na hrvatski jezik preveo đakovački biskup Petar Bakić, a 1891. objelodanio Tadija Smičiklas u svojoj knjizi »Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije«) nalazimo ovaj zanimljivi zapis o selu Bračevci: »U vrime turaško ovo misto naseljeno bi od Šokaca aliti vam Slovinac katoličkoga zakona i vire, koji u vrime od rasuća (misli se na dolazak Turaka, op. V. R.) svi simo tamo raštrkaše se, a misto pusto osta, za time kada vojska svitlosti cesarove Sarajevo popali (prodor Eugena Savojskog 1697, op. V. R.) tada sadašnji seoniki dojdoše iz Bosne i ovo misto za sebe zauzeše«. Slično se navodi i za selo Popovce (nalazilo se između Bračevaca i Bučja, a danas više ne postoji): »U vrime turaško u ovome mistu stahu Šokci ali vam Slovinci«. Za stanovnike sela Slatinik kaže se da su »Šokci, drugačije Slovinci i svi katolici«, za Drenje »Šokci rekuć Slovinci katolici«.

Za »oppidum rekuć varoš Diakovo« u tom je dragocjenom povijesnom izvorniku zabilježeno, između ostalog: »U ovom varošu Diakovačkome koji stoje svi jesu katolici, Šokci jali Slovinci imenovani, koji poznaju da u vrime turaško ovo sve misto jesu Turci držali (...) Paori ovoga mista pokojnom biskupu (misli se na biskupa Nikolu Ogramića, op. V. R.) nijedno dilo ne radijahu, budući svi hajduci i katane i tako s oružjem služahu kamo je potribno, ali desetinu od svega plaćaše i davaše«.

Stara oznaka za Slavonce i Slavoniju (Slovinci, Slovinje), bez imena Šokci u ovom se popisu upotrebljava samo za starosjedilačko katoličko stanovništvo (Semeljci, Kešinci, Viškovci, Vrbica, Gorjani, Tomašanci i dr.) Isto vrijedi za sela koja su se sredinom 18. stoljeća našla u vojnokrajiškom sklopu, a to su: Andrijevci, Čajkovci, Mikanovci, Perkovci, Strizivojna, Topolje i Vrpolje. Emerik Szadecsky, povjerenik cara Leopolda I, npr. za stanovnike Vrpolja zapisuje da su Slovinci i da »svi katolici *fidei tempore Turcarum* (za tursko vrijeme, op. V. R.) imadoše svoga gospodara u Diakovu Hasan-bega«.

Neispravno bi bilo zaključiti da sela koja smo spomenuli nisu bila zahvaćena migracijskim kretanjima iz Bosne, ali je moguće pretpostaviti da šokačko nazivlje nije na njihovu području tada još bilo šire rasprostranjeno.

Kada je, pak, riječ o Đakovu, ponajviše čuvenom po Strossmayerovoj katedrali (koju je Našičanin Iso Kršnjavi nazvao »dičnom krunom lijepe ubave Slavonije«), vrijedno je spomena da taj slikoviti gradić ispod obronaka Dilja i Krndije nosi epitet »srce Slavonije«. Geneza toga naziva krije se u jednom napjevu, nastalom poodavno u narodu Đakovštine. To je ovaj napjev (zabilježen u knjizi Julija Njikoša »Slavonijo zemljo plemenita«, 1970):

Oj Đakovo srce Slavonije
U tebi je živjet najmilije!

U Brodskom Posavlju je opet (prema zapisu Zvonimira Toldija u zbirci »Stihom od Berave do Orljave«, 1985) sačuvan stari napjev koji se u mnogim prigodama i danas čuje:

Od Đakova do Slavonskog Broda
Puca srce šokačkoga roda.

Narodna pjesma nezaobilazni je činitelj u stvaranju i oblikovanju onoga što zovemo etničko-folklornim blagom, baštinom ili tradicijom. I narodna predaja također.

Putem predaje sačuvan je, tako, naziv *Cvelferija* za kraj oko Save s vijencem sela: Podgajci, Rajevo selo, Gunja, Drenovci, Soljani, Đurići, Vrbanja i Račinovci. A taj naziv nastao je za Vojne krajine, kada je na području navedenih sela u županjskom kraju bila formirana 12. graničarska četa. Od njemačkog broja zwölf razvio se naziv — Cvelferija.

U Cvelferiji se, da uzgred spomenemo, igra najživlje kolo, a tu je opet, po mišljenju etnomuzikologa, po srijedi utjecaj bliske Bosne gdje se uz šargiju (glazbalo slično slavonskoj tamburici) igraju vrlo živa kola. U selima oko Vinkovaca igra se kolo »na dvi žice« (ili »na dvi strane«), mirno i polagano. I reklje ili špenzle u Cvelferiji razlikuju se od sličnih dijelova šokačke nošnje vinkovačkog i brodskog kraja. Međutim, u etnografska pitanja ne ćemo u okviru ove teme šire ulaziti. Zadovoljimo se konstatacijom da je šokačka nošnja raznolika, za razliku od bunjevačke koja je monolitna, ujednačena.

Uz činjenicu da je šokačko nazivlje u najširoj upotrebi u Vinkovcima i vinkovačkom kraju, zanimljivo je spomenuti tvrdnju Josipa Koprivčevića, jednog od novijih kroničara Broda: »Brođani se nisu nikada zvali imenom Šokac, nego su tim imenom zvali svoje susjede iz obližnjih sela, a oni se uvijek nazivahu Brođani, da time istaknu svoj lokalni patriotizam, svoje građansko porijeklo, a time i specijalni svoj društveni položaj«.

Sva staništa Šokaca

Dosadašnje analize šokačkih migracija, osim što nedvojbeno lociraju prazavičaj ovoga etnosa u predjele istočne i srednje Bosne, upućuju na udaljene pravce raseljavanja Šokaca. Široki geografski raspon na kojem se i danas nalaze iseljenici šokačke (i bunjevačke) provenijencije najrječitije o tome svjedoči.

Publicist i putopisac Vladoje Ivakić je u knjizi »Šokadija u slici, pjesmi i prozi (Zagreb, 1940) zabilježio da Šokci nastanjuju: vinkovački, županjski, brodski, našički, donjomiholjački kraj, Đakovštinu, Valpovštinu, posavski dio novogradiškog kraja, cijelu bosansku Posavinu, zapadni i istočni Srijem, a u osječkom kraju Erdut, Aljmaš i djelomice Dalj. Šokački etnički element rasprostranjen je u Baranji te uz lijevu obalu Dunava u Bačkoj.

Najnoviji, znanstveno utemeljen prikaz naseljenosti Šokaca s obje strane jugoslavensko-mađarske granice nalazimo u monografiji Ante Sekulića »Bački Bunjevci i Šokci« (1989). Šokački ogranak bačkih Hrvata obuhvaća naselja: Bač (po kojemu je čitav kraj između Dunava i Tise dobio ime Bačka), Bereg, Bođani, Monoštor, Plavna, Sonta i Vajska.

Osim spomenutih naselja u našem dijelu Bačke, šokačkim življem nastanjeno je i selo Santovo u Mađarskoj, dok oko Subotice i Sombora žive Bunjevci koji nastanjuju i više sela u kraju oko Baje u Mađarskoj.

Šokci se, dakle, pomiču i izvan granične linije koja je (prema odredbama Trianonskog ugovora) 1920. g. učinila da se taj naš živalj našao na mađarskom državnom prostoru. Bosanski prebjezi dolaze u te predjele već u prvoj polovini 19. stoljeća (Šikloš i okolica), dok su veća kretanja Šokaca iz Slavonije i Srijema onkraj Dunava vezana uz 1532. g. kada Turci nakon neuspjele ofanzive kod Kisega pljačkaju i pustoše ove krajeve.

Pečuh, u 18. stoljeću jedan od centara hrvatske knjige za Baranju i Slavoniju, napučen je i danas hrvatskim življem, među kojem su i mnogobrojni Šokci. O etničkom identitetu tog življa svjedoči i opsežno djelo Nikole Tordinca »Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice« (iz 1885, u rukopisu).

Kako pišu naši i strani autori, među Hrvatima koji žive u Rumunjskoj najviše je Šokaca. Njihovo je najveće i središnje naselje Rekaš, nedaleko od Temišvara. Prema Josefu Stitzlu, kroničaru Rekaša, na čije se pisanje oslanja povjesničar Stjepan Krpan (»Hrvati u Rekašu«, 1990), »doseljenje Šokaca pada besumnje u tursko vrijeme«. Stitzl pretpostavlja da su u Rumunjsku došli sredinom 17. stoljeća, pod vodstvom franjevaca. Demografski aspekt toga našeg življa daje nam, međutim, ove podatke: broj Šokaca iznosio je 1870. g. 1.700, dok ih prema popisu iz 1982. ima 241. Prema bilježenju Mate Ambruša (»Zapisnik šokačkog naroda u Rekašu i izvan Rekaša«, 1982), oni žive »u čisto hrvatskim i tzv. 'šokaciziranim' (pošokačenim) obiteljima«.

U vezi s rekaškim Šokcima za nas je posebno zanimljiv Krpanov zapis o narodnom predanju, sačuvanom među današnjim žiteljima toga trgovišta u rumunjskom Banatu, a koje govori o tome da je njihov stari zavičaj bio kraj oko Vinkovaca i Babine Grede.

Bilježimo i dva gledišta o počecima napučivanja Slavonije.

U raspravi »Etnik Šokac — što je to?« (1979) Ljudevit Vidaković situira prva doseljenja Šokaca u Slavoniju u povijesna razdoblja omeđena suverenitetom kralja Tomislava i Zvonimira.

Stjepan Pavičić, iznimno zaslužan na području istraživanja porijekla stanovništva Slavonije te razvoja naselja i govora na ovim prostorima, u dokazivanju etničkog kontinuiteta otišao je još dalje u prošlost. Prema Pavičiću, dio Hrvata se već prilikom prve velike seobe (dakle, kada Slaveni dolaze na Balkan u savezu s Avarima) zadržao na tlu Slavonije. Osim toga, Pavičić je postavio tvrdnju da su pomicanja hrvatskog življa iz Bosne preko Save i Dunava otpočela još u 18. stoljeću.

To bi, ako je Pavičić u pravu, značilo da već u ranoj srednjovjekovnoj etapi treba tražiti začetke starosjedilačke jezgre današnjeg šokačkog stanovništva ovih krajeva.

Jezične struje

Jedna od karakteristika šokačkog stanovništva Slavonije nesumnjivo je ikavski govor. Međutim, mnoge migracije, počevši od masovnih seoba iz Bosne u savsko-dravsko međurječje, a potom iz Hercegovine, Like, Dalmacije i drugih krajeva, dovele su do promjena u strukturi stanovništva. A s tim u vezi došlo je i do ukrštavanja, pa i uzajamnog prožimanja, raznih govornih varijanti. Tako je npr. u kraju oko Vukovara, Vinkovaca i Županje zabilježen proces »gdje stari ikavci nesvjesno primaju ekavštinu koja prodire iz Srijema« (Stjepan Pavičić, u djelu »Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja u Slavoniji«, 1953).

Na govornu raznolikost tj. ispreplitanje jezičnih struja upozorili smo kada je bila riječ o migracijama i miješanju doseljenika iz raznih krajeva sa starosjedilačkim stanovništvom Slavonije. Za ilustraciju navodimo nekoliko šokačkih sela u kojima se i danas upotrebljava ekavica: Ivankovo, Vođinci, Mikanovci, Rokovci, Andrijaševci, Retkovci, Prkovci (u vinkovačkom kraju), Šiškovci, Cerna, Gradište (u županjskom kraju). S druge strane, u više sela koja su nastanjena srpskim življem (Ostrovo, Gaboš, Markušica, Mirkovci, Jankovci, Sremske Laze) govori se ijekavski.

Ovdje ,međutim, valja istaći da je ikavski refleks glasa jat' karakterističan za sve pisce starije slavonske književnosti, počevši od Ivana Grličića (koji je, pola stoljeća prije M. A. Reljkovića, osuđivao kolo, npr.: »Sagrišuje tko igra u kolu za probudit u sebi, ili u drugomu, koju nečistu želju ili naslađenje puteno«) do Ignjata A. Brlića koji je još sredinom 19. stoljeća smatrao da ikavski govor treba biti osnovica hrvatskog književno-jezičnog standarda.

Neće biti naodmet ako ovdje navedemo i jedan jezično-anegdotski iskaz pripovjedača-humoriste Ise Velikanovića: »Porodica mi je, kao i svima nama Hrva-

tima-štokavcima, starinom ikavska. Djed moj, Brođanin, samo je ikao, otac moj je priikivao, slavni naš fra Ivan Velikanović pjevao je ikavski... a ikavac sam po srcu i duši i ja sâm, jer to se ne zatire. Ali ja sam rođen i živim u Srijemu, međ ekavcima, a po školi i po književnosti sam ijekavac«.

Kada je riječ o slavonskom narodnom govoru, nije suvišno zabilježiti da su se već prvi poznati pisci ovoga kraja, pisci 18. stoljeća, zalagali da se iz narodnog govora izagnaju tuđe riječi, napose turcizmi i germanizmi.

Matija A. Reljković piše: »Ovom istom nesrićom vidi se otrovana biti naša draga domovina Slavonija, koja posli kako višje od 150 godina pod turskom oblastju stajala bijaše, ne samo mloge nagrdne od njih običaje primila, i do sada uzdržala jest, nego također riči turske mloge u svoj lipi jezik umišale, pak je misto materinskih potribuje kako da Slavonija ne bi zadosta riči imala svaku stvar moći imenovati«.

Istu misao na sličan način izrekao je i drugi veliki pisac tog doba, Antun Kanižlić: »Protiraše naši priko Save Turčina, ali mloge riči turske ostadoše, kanoti na priliku: pendžer, tefter, čaršija, ćuprija i ostale«.

Jednako je tako mislio i Blaž Tadijanović (rodom iz Rastušja, daleki predak suvremenog hrvatskog pjesnika Dragutina Tadijanovića). Suprotstavljajući se ulaženju njemačkih riječi u govor domaćeg stanovništva, tvorac prvog slavonskog gramatičkog djela »Svašta po malo« (1761) piše: »Zato uči se pravo svojim jezikom govoriti, a nemoj od drugoga jezika riči krasti!«

Svjedočanstva o Šokcima

Vuk Karadžić je sredinom prošlog stoljeća pisao: »Srbi svakog čovjeka koji je rimske vjere a govori našijem jezikom obično zovu Šokcem«.

Vukov članak »Srbi i Hrvati« (objavljen u »Vidovdanu«, Beograd, 1861) iz kojeg smo uzeli navedeni citat, osim općih i nespornih konstatacija (npr. da su Šokci »doselili iz Bosne ili iz Hercegovine«, ili da »najviše stanuju u Slavoniji, a osobito pored Save«) sadržava i pogrešna mišljenja, poput onog gdje se mađarske uzrečica papišta Rac tj. Srbin rimskoga zakona povezuje s etimonom Šokci.

Opcija Vuka Karadžića, u suštini neispravna i netočna, u daljem tekstu rezultira ovakvim razdjelom šokačkog etnosa: »Jedni govore čisto srpski, samo što mjesto je ili e izgovaraju i, a drugi u gdjekojim riječima na drugijem slogovima glas rastežu ili oštrije izgovaraju nego što se čini u srpskom jeziku, i po tome se odmah kako otvore usta poznaju da su Šokci«.

Na tragu Vukovih razmatranja može se doći do spoznaje o identificiranju hrvatskog katoličkog stanovništva savsko-dravskog međurječja i podunavskih krajeva. Identificiraju se, naime, Šokci i Bunjevci, a uz njih, kada je riječ o katoličkom življu Baranje, spominju se (u Vukovom članku) Bošnjaci.

Da ova teza nije održiva, znanstveno je dokazano.

Ante Sekulić u već spominjanoj monografiji o Bačkim Hrvatima kategorički tvrdi: »Ni u literaturi ni u životu nije Bunjevac sebe nazivao Šokcem, niti ovaj sebe Bunjevcem«.

Što se Bošnjaka tiče, bilježimo mišljenje Krunoslava Tkalca, također već spominjanog (u vezi sa šokačkim migracijama): »Baranjski Šokci nazivali su se i Bošnjacima, jer su doselili iz Bosne«.

Balint Vujkov, sastavljač zbirke narodnih pripovijedaka Hrvata koji žive u Mađarskoj, Rumunjskoj, Austriji i Češko-Slovačkoj (»Cvjetovi mećave«, 1971) za Šokce i Bošnjake koji nastanjuju mađarski dio Baranje kaže: »Prvi su ikavci štokavskog govora, drugi ijekavci s mješavinom ikavice«.

Da Slavoniju ne čini Šokadija već da postoji i onaj njezin dio s brdima i planinama između Posavine i Podravine, valja također imati u vidu. Ta, lijeva strana Slavonije, kako će zapisati Slavko Mikolčević u svojoj humorno-grotesknoj prozi »Uže s neba« (1986), jest »Paurija, kvrgavo grbava zemlja, ilovača gladna, bolja za ćupove i grobove nego za plugove«.

Kako o imenu Paurija (Paorija) ne postoje »službeni« zapisi, evo kratkog tumačenja toga naziva, u kontekstu onovremenih povijesnih događanja na sjeveroistoku Hrvatske.

Likvidacijom turske vlasti, kako već zapisasmo, prostor uz Savu pretvoren je bio u Vojnu krajinu. Tim teritorijem neposredno je upravljalo Dvorsko ratno vijeće u Beču. Izvankrajiška područja sa srijemskom (vukovarskom), požeškom i virovitičkom županijom bila su pod nadležnošću Hrvatskog sabora. Za razliku od stanovništva Krajine koje je obavljalo vojničku, graničarsku službu, stanovnici tzv. civilnog teritorija Slavonije bili su »čisti« seljaci-kmetovi, kojima su ratarstvo i stočarstvo bila glavna zanimanja.

Naziv Paurija (Paorija) izveden je od njemačke riječi Bauer, što znači seljak.

Kada je riječ o literarnoj artikulaciji toponima Paurija (Paorija) i Šokadija, zanimljivo je konstatirati da se u nekih pisaca slavonskog književnog kruga ovi nazivi stavljaju u isti kontekst. Tako je Antun Gustav Matoš, emotivno duboko vezan za majku (Našičanku »s lijepim imenom Marija«), za svoje »pitomo i zdravo selo« (Tovarnik) gdje mu nije bilo suđeno (citirajmo ga) »da idem za ovcama, da hvatam ribu u ritovima, da sviram gajde u kolu na mjesečini, da se tučem i opijam po vašarima, da ašikujem s djevojkama po bostanima i salašima, da padam od umornosti kod žetve i rađam djecu kao svoj gazda«, o sebi i ovo rekao (u putopisu »Obična šetnja«, 1913): »Moje 'građanstvo' ostade tek na površini, na odijelu, pa shvaćam jasnije no ikada da sam ostao u duši šokac i paor...«

Tzv. šokačkom problematikom najviše je u suvremenoj hrvatskoj književnosti zaokupljena Mara Švel-Gamiršek (rođena 1900, dvadesetpet godina živjela u Vrbanji, umrla 1975). Fiksirajući ambijent u koji ta spisateljica poseže, sastavljač izbora iz njezina opusa (u »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knjiga 107, 1970) Ljerka Car-Matutinović izreći će to ovako: »Šokački opus Mare Švel započinje dolaskom izbjeglica Bosanaca u prilično nenaseljen kraj Slavonije između današnje Vrbanje i Morovića, dotiče se graničarskog razdoblja, planskog nastajanja sela, graničarske zadruga i prvih dioba, nastavlja se eksploatacijom šume (1895) i opisom života Šokaca do 1930. ('Šuma i Šokci' i 'Portreti nepoznatih žena'), a zaokružuje se romanom 'Ovim šorom, Jagodo' (razdoblje od 1918. do 1940)«.

Idući tragom zapisa književnika nalazimo mnoge detalje o životu Šokaca, običajima, navikama, nošnji i drugim obilježjima šokačkog etnosa.

Još u 18. stoljeću pisao je Matija P. Katančić: »Kad bi tako Slavonac popio litricu nešto jače patoke, još, ali on je znao nagnuti regulu (klokotušu) pa povući i polić, to već nije dobro, pa zato za takvoga, kad prevrši kraljevstvo, pa mu se nos zacrveni kao sljepačka tikvica ili stane da tetura kao pijana kokoš, kažu i danas, kao što su i u ono vrijeme govorili, da se ožokao, da je 'pijan kô guzica'. Tako je to onda bilo u Slavoniji, uz egede, gusle i gajde. . .«.

Antun Nemčić u svojim »Putositnicama« (na putu od Broda do Mitrovice, 1847) zapisuje: »K značajnosti Slavonac kao što sam mogao opaziti, spada neobična flegma«.

Ante Kovač, uza sve pozitivne prosudbe o Šokcima (»dobroćudni su, bez pizme, a ćaskala, veseljaci i bekrije«), izreći će i ovo zapažanje: »Neka zasvira kolo, pa će Šokac zaboraviti i da je bio jedan glupavi rat, i da je kubura za petrolej, i da je voda žito potopila«. Kovač zapisuje i to da Šokac »voli njive i šljivike tvrdoglavošću ruskog mužika«.

Opisujući atmosferu koja ujesen ili pred zimu vlada u Slavoniji, Josip Berković (u tekstu »Slavonija pliva u masti«, 1934) bilježi i ovaj detalj: »Da bi rezultat bio sigurniji i zaborav veća, Slavonci prije nego što počnu da piju vino, a to je poslije kobasica i čvaraka, snažno srknu iz flaše sa šljivovom rakijom«. Pisanje Mare Švel-Gamiršek, nesumnjivo najdosljednijeg promicatelja šokaštva u hrvatskoj književnosti, daje sliku »Šokca koji je sljubljen sa svojom zemljom i koji je smatra samo svojom, koji svoju materinsku riječ voli«. U vezi sa šokačkom ženidbom i dajom Mara Švel-Gamiršek bilježi (u pripovijeci »Adamčićevi«, 1940) običaj koji se odvijao »tako da su stari izabrali momku djevojku koja po ugledu spada u njihovu obitelj te je odgojena tako da se može nadati da će znati i htjeti prihvatiti dužnosti u velikoj zadruzi, kao i prema mužu«.

Posebnu ljubav gaje Šokci prema šumi »radi koje je Šokac davno doselio u ovaj kraj« (Mara Švel). Opsjednut »zelenom religijom«, kako šumari nazivaju svoju ljubav prema šumi, Josip Kozarac je spoznao da »Slavonac ljubi tu svoju hrastovu šumu nadasve«.

A najjači kult kod Šokaca je — kult konja (»Od sve marve Šokac voli samo konja«, zapisat će Juraj Lončarević). Koliko je to jak kult vidi se, recimo, i po tome što konjske zaprege idu među udarne i najatraktivne točke priredaba kao što su »Vinkovačke jeseni« i »Đakovački vezovi«.

Šokci (ni)su Hrvati

Kazat ćemo, na kraju, i riječ, dvije o zabludama i manipulacijama oko nacionalnog identificiranja Šokaca. U naše vrijeme ponovo su aktualni pokušaji, pa i pritisci da se ime Šokac (a to vrijedi i za ime Bunjevac) tretira kao narodnosna, odnosno nacionalna odrednica. Označavanje u tim dvjema varijantama forsira se umjesto imena Hrvat, dakle na štetu et-

ničkog i genetskog imena toga življa. Ovako imenovanje pripadnika hrvatskog stanovništva Bačke i Srijema nije samo statističko-administrativno, već izravno upućuje na to da Šokci i Bunjevci nisu »isto« što i Hrvati.

Karakteristično je — uzgred ćemo spomenuti — da se s iste »platforme« zagovara teza kako su Crnogorci Srbi, tj. da je crnogorski narod dio srpskog naroda (»dva oka u glavi«). Gotovo identično je u tim dioptrijama i poimanje Makedonaca, pa i Muslimana (ili muslimana) za koje se tvrdi da su Srbi islamske vjeroispovijesti i da će se kad-tad vratiti u okrilje pradjedovske (pravoslavne) vjere.

Ovakav odnos prema pitanju šokačkih i bunjevačkih Hrvata paradigma je odnosa spram hrvatskog nacionalnog kolektiviteta i spram povijesnog pamćenja hrvatskog naroda uopće. Taj odnos, očito je, zasniva se na političko-unitarnim koncepcijama koje, opet, imaju dugotrajniju tradiciju.

Nakon »Načertanija« Ilije Garašanina, tj. programa za stvaranje Velike Srbije (1844), i Vuka Karadžića koji je pisao o »jednom narodu« koji »govori jednijem jezikom, ali se po zakonu (religiji) dijeli na troje«, tj. na pravoslavce, katolike i muslimane (»Srbi svi i svuda«, 1849) promicao se na različite načine, pa i u znanstveno ruho odjeven, projekt »svekolikog srpstva«.

Aleksandar Martinović je, tako, u raspravi »Istina o Bunjevcima i Šokcima« (1940), oslanjujući se na Vukovu tezu da su svi štokavci Srbi, u srpski nacionalni korpus situirao i pripadnike ovih skupina, tvrdeći pritom kako su Šokci i Bunjevci »u svojoj prošlosti bili svesni svog srpskog porekla«.

Kulminaciju apsurda nalazimo u Martinovićevu prikazu M. A. Reljkovića. Taj »slavonski pisac, Šokac, ikavac, koji je sredinom osamnaestog veka izdao svoj poučni spev »Satir« piše Martinović — »iako je pisao ikavskim narečjem i latinicom, iako je bio katolik, nije se osećao Hrvatom, već pravim Srbinom«.

Ove i slične opcije na sceni su i danas. Da spomenemo samo, ilustracije radi, ovaj iskaz Pavla Ivića: »Držić nije mogao ni zamisliti da će ga nekoliko stoleća po njegovoj smrti zvati Hrvatom«. U istom smjeru idu i tumačenja Radmila Marojevića, po kojemu se »Srbi ne mogu odreći dubrovačke književnosti kao svog kulturnog nasleđa«.

Od Garašanina i Vuka Karadžića ništa se, dakle, nije promijenilo. I cilj je ostao isti: Hrvate treba minorizirati, (ako ih već nije moguće izbrisati) kao povijesnu konstantu.

I kada se danas šokačkom i bunjevačkom nazivlju pokušava nametnuti nehrvatska etnička kategorija, to je najobičnija, ali nimalo naivna, podvala. Nazivi Šokac i Bunjevac egzistiraju još od njihova prvog spominjanja u srednjovjekovlju, ali, što je bitno, ne kao nacionalna nego kao specifična konfesionalno-etnička oznaka u određenom vremenu i prostoru.

Za nazive Šokac i Bunjevac karakteristično je da označavaju, u prvom redu, pripadanje katoličkoj vjeroispovijesti, a slijedom određenih povijesnih okolnosti oni su postali i etnička označja, no opet unutar hrvatskog duhovnog i nacionalnog bića. Nastanak ovih naziva vezan je za državno-pravni, povijesni i geopolitički suverenitet Turaka u našim zemljama. Nijedan od ovih naziva nikad nije postao nacionalno ime naroda koji je, u vremenima kada mu je prijetila opasnost čak i biološkog uništenja, usvojio to nazivlje, zadržavši ga do danas.

Na podlozi pripadanja katoličanstvu ili pravoslavlju razvio se u nas i hrvatski i srpski nacionalni identitet, a imena Šokci i Bunjevci nastala su kao sinonimi nacionalnog identificiranja ili, bolje rečeno, samo kao zamjena za ime Hrvati.

Biblioteka »Mali dukat« — knjiga 43.

VLADIMIR REM: Tko su Šokci / *Izdavač:* Slavonska naklada »Privlačica« Vinkovci / *Direktor i za izdavača:* Martin Grgurovac / *Urednik izdavačke djelatnosti:* Mirko Hunjadi / *Naklada:* 1000 primjeraka / *Tisak:* »Iskra« Vinkovci / *Fotografije - prilozi:* Martin Grgurovac / *Naslovna stranica:* Fotografija šokačke obitelji iz okolice Vinkovaca na razmeđu stoljeća.

Vinkovci, 1993.

Vladimir Rem rođen je 4. XII. 1927. u Slavonskom Brodu. Od 1967. živi i djeluje u Vinkovcima. Od zbirke »Lirske minijature« (1951) do sada objavio je petnaestak knjiga, među kojima i nekoliko s tematikom iz zavičajne kulturno-povijesne baštine (*Stari Brod, Brodske teme i dileme, Vinkovačka kronika, Skice za portret kazališnog života u Vinkovcima, Slava Panonije*).

Član je Društva hrvatskih književnika i Zajednice umjetnika Hrvatske.

PRIVLAČICA